

Paraszti Színjáték

SINKA ISTVÁN: SZIGETEK KÖNYVE

1

Kihívóan merész párhuzamra utal a cím, tudom. Ezért magyarázattal kell kezdenem. Sőt magyarázkodással. Mert ki méltó rá, hogy tehetségét és tudását Dante lángelméjével mérjék össze? Talán senki. A pásztorból lett költő, aki inkább szenvedte, mintsem értette és rendbe foglalta a világot, bizonyosan nem.

Utolsó és legnagyobb műve mégis a *Színjáté*kra emlékeztet. Egybegyűjt, összegez és lezár, mint amaz. És nem kívülről, nem utólag, hanem belülről és az élmény hitelességével. Mintegy megmerevítve őrizi magában annak a világnak végső állapotát, melyből vétetett. Pontos ábrázolás, húsig-vérig hatoló átélés, a gyökeres változások roppant hullámszáma találkozik Sinka remekében. A halálra készülődő megteremtette a kisémmizett és kiszolgáltatott magyar parasztság fájdalomban és reménységben lezárult ezer évének lírai eposzát.

Ezt a különös történelmi helyzetben fogant különös művet boncolgatják az alábbi vázlatos kommentárok.

2

*„Valahonnan
az ég végéből
felhő úszott elő,
volt vagy ötven holdnyi.
Merő képe
egy kubikosnak,
ki az égen
indult el vándorolni;
tolta a talyicskát:
az ég belsejébe
akart behatolni.”*

Könnyen igazolható volna, hogy ebben az egyetlen képben ott rejtezik az eposz valamennyi lényeges eleme. De mi végre bajlódjunk ilyesmivel? Az egyszerűségben hatalmas kép a költői szemléletet példázza most csupán. Ennek a szemléletnek szerves belső egységét, tökéletes kiforrottságát.

Bizonyos, hogy a jelentékeny költészetben egy tőről hajt szellem és anyag. Mennyire tudta ezt József Attila! Milyen aprólékos számíttással építette a verseit: társadalmi, történelmi eszméit mindig a munkásság, a külváros, a munka, az ipari környezet képi motívumai közvetítik. Mivel a költő ezek nevében s érdekében beszélt.

Így van Sinkánál is. Kevesebb tudatossággal, több ösztönösséggel persze. Motívumait nem egyszerűen a paraszti világból meríti, hiszen ez eddig még külsőség; képeinek minden részlete a parasztság állapotát, érzületét, látásmódját is tartalmazza. Azzal az önkéntelenséggel, ahogyan a felhőt mindjárt fölbecsüli és holdban méri meg, mint a szántót vagy a legelőt, s ahogyan a testes és mozgó, haladó alakzatról nem más jut eszébe, mint a paraszt kubikos. Főművének ezer jelenetében, hömpölygő leírásaiban a paraszti létezésnek szinte minden ízéből, darabjából képet formál. Ezer jelenetben, ezer színben, tónusban is.

Irodalmunkban a *Szigetek könyve* az első és egyetlen olyan eposz, amelynek anyaga és képrendszere kizárólag a paraszti életre épül, s amelyben a népi szemlélet nyilatkozik meg egyszersmind.

3

*„Péterszeg-sziget
sok kis kegyet
adott nekem:
almát,
tejet,
csuporka újbort,
édesmálét,
és szalmát
a fejem alá...”*

Mit mutat meg ez a kilenc sor: a zsellér parasztnak vagy a költő életét Péterszeg-szigeten? Ezt is, azt is. Összetartoznak ők. Sinka úgy ábrázolja önmagát, amint — magára maradt suhanc — faluról falura, tanyáról tanyára vetődik, szegény a szegények közé, s az ételért, a szállásért jószágot legeltet, trágyát villáz, szekeret rak, szénát gyűjt. Testben, lélekben egy a többivel. Osztozik nemcsak az édesmáléban s a földre szórt szalmában, hanem az érzelmekben, a gondolatokban, a nyomorban meg az örömben is. A sorsban is, a sors magyarázatában is.

A sors! Természetesen Sinka nem vándorlásai közben, nem a bihari pusztákon írta meg művét. Később, Budapesten, magányosan, hírneve birtokában. Mindezt azonban nem érezte elválasztó közegnek, még csak eltávolítónak sem. Úgy hiszi és vallja, hogy őt nem a véletlenek, de a legerősebb törvények fűzik össze a „szigetek” parasztaival. Szegénységre, fájdalomra, kiszolgáltatottságra, tűrésre született, mint ők. Közös sorsukat magában hordozni, folytatni, lezárni: ez az egyéni sorsa. Olykor a sámánság titokzatos, bűbajos átélései színezik ezt a vallomást és meggyőződést. Mintha a költő maga sem értené, miképp áramlik át belé mások élete, múltja, lát-hatatlan lelke.

Ezekről az erős és különös kapcsolatokról a megírás idején beszél a költő. Hogy annál egyértelműbben hárítsa el az elkülönülést, hogy annál mélyebb és cáfolhatatlanabb bizonyítékát nyújtsa az összetartozásnak, sőt az azonosságnak. Behelyezi magát is az eposz alakjai közé. Így teremtvén meg a közösségi költészet lehetőségét, így az egyszerre meghatározott és meghatározatlan lírai jellemet, aki bár egyedül beszél, szavait a közös élmény, az együttes tudás vezérli.

4

*„Nem testvére ez a regének,
és nem csak az álmok vihara,
hanem, ahogy a szegények élnek,
a kavargó élet ez maga...”*

Lírai eposznak neveztem a *Szigetek könyvét*. A műfajok átalakulásának, kölcsönhatásának idején aligha szúr szemet ez az összefonódás, ez a vegyülés. Különb-
ben is megszoktuk, hogy a műfajokat már nem meghatározzuk, hanem csupán kör-
vonalazzuk. Ezúttal azonban vállalhatom a meghatározást.

Az elbeszélő, félszáznyi küszködő, robotoló hősnének arcát, útját megrajzolva, ebbe a rossz gúnyás, szomorú seregbe besorozza hajdani önmagát is. Majd szabad-
jára engedi a mindezekre később — a megírás jelenében — emlékező lírai jellem
érzelmeit, látomásait, panaszeit, reményeit. Így, két időt összevonva, párhuzamos
kompozíciót teremt. Múltat és jelent, történetet és lírát, cselekvő alakot és emlékező
lírai jellemet fog egybe. Innen, hogy műve epika is, líra is. De mi teszi eposszá?
A kétszeresen érvényesülő sors. Külső, eleve ható erők szabják meg mind az alakok
egyformán keserű útját, mind a magát föltárhozó költő életét. S a költő és hősei nem-

csak hibátlanul elvégzik, amire rendeltettek, hanem tudják és hiszik is — úgy tudják és úgy hiszik —, hogy amit tesznek, amiképp élnek, az eleve elrendeltetett.

Nem egy közös vonást találhatunk itt a naiv eposszal. Érthetően. Sinka művének alakjai zárt, egynemű világban élnek; egy a kötöttségük, egy a kenyerük, egy a hitük. Vagyis nem a forma, hanem a formát megszabó valóság rokon: a viszonylag egyöntetű emberi közösség.

5

*„... távolmarad
az emlék, a szülői ház,
a szűr a nagygerenda alatt,
a füstfogta kamoraajtó,
a cipókosár,
a kisszakajtó,
apja kaparókései,
a nagy famozsár...”*

Századunk magyar irodalma legnagyobb erővel és legsúlyosabb színekkel alighanem a paraszti nyomorúságot és szegénységet festi. Ehhez a drámai körképhez Sinka új színeket adott. Minden bizonnyal a legkomorabb színeket.

Nem mintha licitálni akart volna. De úgy történt, hogy meghatározó élményei a pokol legmélyebb bugyrából fakadtak; az élet dolgait és törvényeit a legszegényebb és legkivetettebb paraszti réteg „trágyamelegében” tanulta el. Magányos tanyákon, szikek, szittyók, rossz földek „szigetein”, ahol megfeszített munkával is csak tengődni lehetett, élni nem. Kisbérlok, kubikosok, cselédek, szegődéses pásztorok közt. Ott, ahol a jobbágyfelszabadítást követő hetven-nyolcvan év mit sem mozdított a helyzeten, ahol sosem sikerült annyit kuporgatni, amennyiből többre futotta volna a puszta megmaradásnál, a hajdani futó jobbágy sorsánál. Igazában ezt a mozdulatlanságot ábrázolja Sinka. Tartózkodik a túlzástól, a dramatizálástól, a színek halmozásától. Módszerének lényege abban áll, hogy egyszerre ábrázolja a kezdetlegességet és a mozdulatlanságot. Ez a világ mintha megrekedt volna a teremtés első napján. A tanyák épp csak kiemelkednek a földből, az emberek épp csak eltartják magukat kezük munkájával. Az elbeszélő részek feszültségét is a mozdulatlanság árasztja: valahány sors, helyzet, „sziget”, mind a jobbulásért, az emelkedésért kiált, de sehol semmi sem változik.

Ezt a belső drámai ellentétet fejezik ki és hordozzák a leírások is. Csaknem mindig rútnak, csupasznak, leplezetlen nyomorúságukban torznak mutatják a „szigeteket”, a hajlékokat, még a fákat, a kerítéseket is: a szilva is „sírva terem” itt. A rútnak és a torznak ezeket a minőségeit a szánalom és az együttérzés járja át egyúttal. De nem szépül, nem fényesedik meg ettől semmi sem. Az eredmény merőben más. Sinka épp azért emelkedik föl a nagy művészet magasába, hogy végül egy összegező ellentétbe foglal minden elemet, minden minőséget. A sárnál alig több viskókat, a természetnél alig kegyelmesebb viszonyokat emberi életre méltó nőekkel és férfiakkal népesíti be. Nyomorult, ámde büntelen elítéltek morzsolják napjaikat ebben a „földi pokolban”.

6

*„... Dobos András elment, kaszája
nem suhogott többet,
mellére földet löktek,
s elmúlt.”*

Ha igaz, hogy a külső nyomorúság sivár ismétlődése feszültséget teremt, kétszeresen erős a feszültség, mikor emberi sorsokban tér vissza újra és újra a kilátástalanság. Sinka a „szigetek” lakóinak életét nem látványos kudarcokkal, nem tra-

gikus vereségekkel érzékelteti. Nem az a mérce, hogy mit veszítenek ezek az emberek, hanem, hogy mihez nem volt eleve közük egy életen át.

Egymás után bontakoznak ki az életek. Egymásba fonódva, egymáshoz hasonlítva. Monoton, szürke folyamatuk három alapegységre épül. Születés, munka, halál: ennyi csak a „boldogtalan kapások” lehetősége és kényszere. „Különösebb életrajza” — írja a költő — egyik hősnek sincs, „...olyan csak, mint akármelyik szilvafagnak.” A hasonlat nyilván nem véletlen. Mint a körülményekben és a viszonyokban: az életutakban is a csonkaságot, a teljesületlenséget tartja legjellemzőbbnek Sinka. Emberei, társai alig válnak el a természettől. Személyek ugyan, de nem személyiségek a szó teljes jelentésében. Lehetőségeikben és vágyaikban emberek inkább, mintsem létükben. Ezért egyformák. Ezért hasonlítanak a természeti jelenségek módján, mint a szilvafa egyenes vagy görbe, vastag vagy vékony ágai. Soruk lezártága, lehetőségeik szűkössége szinte a történelem kezdeti állapotát idézi elénk.

7

„... a drága, édes
aluló Magyarország.”

Nem úgy van-e, hogy a fagyban magát előküzdő virág kétszeresen kedves? Sinka, megjárva a magyar zsellér parasztság poklát, épp a testet, lelket legvadabbul szorító nyomás alatt talált rá mindhalálig „drágának”, „édesnek” érzett emberi, erkölcsi értékekre.

Betegen érkezik egy tanyára például. A gazda — mily furcsa valótlanúságot fejez ki itt ez a szó — befekteti a kecskeóliba, és meleg tejjel tartja, gyógyítja. Ez az eposz egyik központi jelenete. Minthogy éles fényben mutatja az emberség, a szándék, illetve a megvalósítás lehetőségének szintjeit. Itt és másutt is azt, hogy az emberség, az érzelem mint szándék jóval megelőzte a lehetőséget; egyszersmind, hogy a körülmények visszahatottak az emberségre, a lélekre, a szándéokra, már-már megcsúfolva, tehetetlenségre kárhóztatva az embert. De nem lezüllesztve úgy sem! Ezek az ellentétes, nem megfelelő tényezőkből épült helyzetek végül nemcsak a „belső ember” megnyilatkozásainak viszonylagosságát hangsúlyozzák, hanem a „szigetek” szegényeinek emberi rangú érzelmi és erkölcsi világát is.

Az eposz másik nagy biznyságtétele: a munka ábrázolása. Ismét csak a csonkító, szűkítő körülmények szorításában — és ellenében. A munka itt kétszeres kényszer, külső és belső. Indítékai összefonódnak. Biztosítja a testi életet, a kenyeret és a húst, a tüzelőt és a gúnyát. Ámde alkalma és kerete a teremtő leleménynek, a szépség létrehozásának, a formálatlan anyag megformálásának is. Ezek jegyében készül a „szépfonású góré” vagy a mesterművé faragott láda. És a munkából nő ki, a munkában tökéletesedik a szegények közössége. A kölcsönös segítség, a megértés, az egymásra utaltság, az azonos élmények és körülmények alakította szokások, jelek, szabályok élő rendszerében. Mint minden közös élmény, összeköt ez is. Biztonságot, támasztékot ad. Talaja a jó érzéseknek, a jó cselekedeteknek.

Sinka megindult szavakkal beszél ezekről. Anélkül, hogy ellensúlyozhatná az aránytalanságot, az ellentétet, amely a rossz és a jó közül a rossz serpenyőjébe teszi a nagyobb súlyokat. Épp így maradhat igaz is, testvérien együttérző is a *Szigetek könyve*.

8

„Csak jönne, jönne a
világ vége már,
ama nap,
mikor a hegyek összeomlanak,
és a hallgatag kövekből
és a sok könnyekből

*egy új birodalom születik:
a szegényeké...*

Mozdulatlan, változatlan állapotok képezik az eposz gerincét. Bezárt és bezárkózott népcsoport tagjai a „hősök”. Környezetük, viszonyaik, indulataik, tevékenységük történelmileg csak részben meghatározhatók, a természet időtlenségére emlékeztetnek inkább. Ugyanaz az ősi réteg bukkan fölszínre itt, mint Bartók népi zenéjében. Ami változó, ami a korra — századunk elejére — utal, alig több néhány mozzanatnál.

Mint minden zárt csoport, a „szigetek” lakói is elsősorban önnön létezésükből, tapasztalataikból szűrtek le általánosításokat. Önmagukat önmagukkal, önmagukból magyarázták. De miféle gondolatokat, magyarázatokat mérhettek innen és így? Először azt, hogy szűkös, sanyarú életüket valamely láthatatlan felsőbb hatalom igazítja. Rossz sorsot persze rossz hatalom szabhat ki csupán. Íme a Sátán, a Gonosz születésének vagy legalább elfogadásának útja és logikája. Lennie kell azonban jó hatalomnak is, mely a ritka örömet, a megcsillanó reménykedést elhinti, s majd megváltja azokat, akik annyit szenvednek. Ezekből az oly annyira emberi — és kezdetleges — magyarázatokból bújtak elő a szekták, a babonák, a mágiák. Sinka természetes egyszerűséggel és páratlan költői erővel rajzolja meg útjukat. Csakhogy nem kívülről, hanem belülről. Közelebbről a keresztény mítosz tisztultabb eszméit elfogadva ad képet a paraszti szekták, a babonák, a mágiák zaklatott, homályos világáról. Jogosságukat, rendeltetésüket nem tagadták, komor erejükben nem kételkedik, tételeikben azonban már nem hisz egészen. Az ő világképe a megváltás tanításán alapul. Fölülemelkedik tehát mind a kezdetlegesen pluralista szektásságon, mind a beavatás és beavatkozás babonás, mágiikus hiedelmén. Változatok és fokozatok ezek így is. Szemléleti gyökereik és sajátosságaik is, gyakorlati következményeik is egybevágnak. Sinka ezért fűzi össze őket.

Összefonódásuk nem egyszerűen a megfogalmazott tételekben s az azonos lelki hatásban jelentkezik (mint az esti szertartásban, a „sovány asszony” imájában, Nagy-Katona Mihály alakjában). Sokkal mélyebben, az eposz kibontakozásában kapnak fontos szerepet. Őt „könyv”, azaz öt nagy egység alkotja az eposz kompozícióját. Sorrendben így következnek: *Kisbérlok földje, Zsellérek vidéke, Özvegység háza, Istenkeresők mezeje, Magányos sziget*. Az első három rész a szegénység, a kiszolgáltatottság és a reménytelen küszködés ezernyi tényét foglalja magában; a negyedik, az *Istenkeresők mezeje* már a következményeket összegezi, a vergődő és áldatlan sorsú emberek sejtéseit, gondolatait, hiedelmeit; a befejezésben a költő szólal meg, aki mindent átélt magában s aki személyes sorsában hősei és társai sorsát folytatja és zárja le. Ebben a fokozatos emelkedésben végül minden babona, mágia, paraszti szektás hiedelem s a lírai önvallomásban megfogalmazott minden megváltáshit mint az ősi, változatlan szegénysors, a fájdalom és a sóvárgás furcsa tükre és eredménye jelentkezik. Már nem csupán a lélek rezdüléseiben, hanem a történelmi összefüggésekben is magyarázza önmagát.

9

*„En így álmodom, s ha álmodom, te érted álmodom.
Mi érettünk már elkésett az idő.*

*De te, talán már a szellemnek fia leszel,
bátor, a világon önmagadban megálló;*

*... tedd hajlékonyá a törvényt:
az a szabadság; úgy élj...*

Egyéni út és történelmi folyamat sajátos találkozása kellett ahhoz, hogy ennek a zárt paraszti csoportnak az élete történelmi távlatot kapjon, történelmi jelentőségűvé váljon. Sinka a két idő: az élmény és a megírás idejének összeillesztése

révén nyitja oly tágra, valóban eposzi tágasságúra a mű kompozícióját. Hiszen a két idő alkalmas is erre: az élmény 1914 előtről való, a mű 1948 után készült. Ebben a fél évszázadban a magyar parasztság ősi, ezeréves állapota gyökeresen megváltozott. Hajdani zártsága egyszer s mindenkorra megszűnt. Új helyzete nem egyszerűen a régi helyzet megjavításából ered. Más történelmi minőséggé változott a parasztság: mint a hatalom egyik birtokosa megváltozva és megváltoztatva része a dolgozó osztályok felszabadulásán munkálkodó társadalomnak. Tehát állapotának épp azok a jegyei, tartalmai szűntek meg, amelyeket a „szigetek” mozdulatlansága, zártsága, ősi természeti jellege testesítenek meg. Így válhatott a „szigetek” sivár világát fölidéző eposz a magyar parasztság ősi állapotát, lényegében egységes történelmi útját lezáró és búcsúztató „szép beszélgetésé”. Halotti beszéddé.

Onnan azonban, ahonnan a végleges süllyedés belátható, már markánsan kibontakoznak az új korszak alapjai és távlatai is. Sinka ezeket a „szabad ember”, az „új ember” fogalmába tömöríti. A szabadon cselekvő ember álma, képe elsősorban ellentéte annak az embernek, akit a múltból merítő Sinka annyi alakban megrajzolt, a „boldogtalan kapásnak”. Másodsorban megvalósulása a „földi pokol” nyomorúságaiban szenvedő ember legtávolibb, talán végig sem gondolt reményeinek. Harmadsorban pedig, mint ez eposz belső látomásai, sejtelmei és mitikus magyarázatai diktálják: ebben az apokaliptikus süllyedésben és kiemelkedésben, ebben a történelmi megrázkódtatásban a megváltás, az isteni igazságszolgáltatás eleve elrendelt törvényei nyilatkoznak meg.

Ez az a pont, ahol természetesen szembesíthetjük a *Szigetek könyvét* a valósággal. Sinka talán az utolsó fölfedezhető tényeket gyűjtötte össze eposzában, az utolsó fontos tényeket, amiket a régi magyar parasztságról az eleven emlékezet még elmondhat. Ténynek kell számítanunk persze a zárt paraszti közösség eszméit, hiedelmeit, világképét is. Éppen így, ebben a teljességben valós az eposz történelmi beállítása: ez a paraszti világ süllyedt el végleg még a mi nemzedékünk szeme láttára. Más dolog a történelmi folyamat valóságos összefüggéseit, törvényeit, ok-okozati rendszerét szembesíteni a valóságos magyarázataival. Itt nem a részletek, nem az alkotóelemek mérlegelésére és bírálatára, cáfolatára van szükség. Minthogy nem egyszerűen alapelveiben különbözik az eposz világképe, illetve a tudományos fölfogás és elemzés; ez a különbség történelmi, a múlt, sőt a régmúlt és a jelen különbsége.

10

Mintha ama elveszett naiv eposzt találtuk volna meg Sinka hagyatékában. Ha váratlanul is, nem előzmények nélkül. Sinka életművének eredetiségét, erejét, értékét kezdettől az adta, hogy a magyar parasztság legősibb, legmozdulatlanabb rétege szólalt meg benne. Ezért tetszett idegennek a „keletiség”, a „turániság”, az „ősi tisztaság” motívumainak hozzákapcsolása. Nem büszkélkedésre, nem föltámasztásra volt való, amit Sinka hozott; maradandó alkotásaiban fájdalmas, szégyenletes, lázító és vádoló tényeket, egyszersmind ősi szépségeket sorakoztatott elő a „fekete bojtár”. Utolsó nagy művében aztán ő maga igazított el mindent. Nem tagadta meg magát. Ellenkezőleg, költészetéről, világképéről lehántotta a fölösleges, a hamis, a ráerőszakolt elemeket. Levonta a szükséges következtetéseket mind az életéből, a művészetéből, mind a történelemből. Nem sámánként, nem vezérlő táltosként beszél. Úgy szól, mint egy az ezer évig nyomorúságra ítélt parasztlak közül. Akinek még van mondandója, mielőtt világa elsüllyed, maga elbúcsúzik. Utolsó tette — nem szava csak: tette — épp ez az azonosulás. Tragikus és bölcs vállalása az elmúlásnak.

Sinka lírai eposzában utolsó virágját termette meg a magyar népi irodalom régi hajtású ága. Az, amely még a parasztság több évszázados hagyományokat őrző zárt közösségeiből sarjadt. Történelmi igazságnak kell látnunk, hogy a népi irodalom utolsó alkotásának nemzeti műveltségünk maradandó kincsei közt a helye.